— А вгадайте, скільки мені років?

Вгадував би я твої роки! Коли б моя сила та воля, я б тебе зараз в оцю річку — сторч головою!

Сиджу в чому мати народила, зігріваю проти травневого сонця дрижаки. Поруч, на високому березі, сохне мій одяг. Тут же і гумові чоботи. Як я їх не загубив у воді, й досі не знаю. Пірнув — тільки солом'яний бриль загойдавсь на поверхні.

Сохне й бриль.

А окуляри не сохнуть.

З сумом дивлюся на воду. Там, десь на дні, лишилися мої окуляри. Нові-новісінькі, з цейсівськими сонцезахисними скельцями: чим ясніше надворі, тим вони стають темнішими. Я за ними полював майже два роки, за самі лише скельця одвалив спекулянтові (пробачте — бізнесменові) купу грошей. Вперше, можна сказати, надяг — і от маєш!

Пірнуть? Спробувати знайти?

Бр-р-р...

При одній лише згадці про це мене починають знову бити дрижаки. Досить того, що вже раз пірнув.

А все оцей чорт! Стоїть, виблискує веселою лисиною.

— Так скільки мені років?

Скільки років? Я вже зогрівся, і злість моя потроху згасає. Дивлюсь більш уважно на свого випадкового супутника. Коли б не лисина, взята в береги кучерявого чубчика, йому можна було б дати п'ятдесят, а то й сорок п'ять. Тож, накинувши п'ять років, не так відповідаю, як запитую:

— П'ятдесят п'ять?

— Ха, п'ятдесят п'ять! А сімдесят один не хочете?

— Сімдесят один? Як же ви так збереглися?

— Бо їм траву.

Що він їсть траву, це я вже бачив. Жує, як корова. Коли йшли до човна, весь час нахилявся. То кульбабу зірве, то подорожник, то глуху кропиву. І до рота, до рота. Надибав люцерну — зірвав цілий жмут:

— Найкорисніша для людини рослина!

— Як ви її їсте?

— А отак! Ось скуштуйте самі.

Зірвав, розжував обережно. До самісінького човна плювався: полин полином.

— Полин, до речі, теж дуже корисний... Я коли пішов на обстеження, то лікарі роти пороззявляли од подиву: шлунок — як у дитини. "Чєм ви пітаєтєсь?" — "В основному травою". Сміються, не вірять...

— Як ви оцю капость їсте?

— А треба звикнути.

Він і зараз, поки я сохну, нишпорить очима в траві. Нарвав дикої м'яти: жує й очі мружить від вдоволення.

Послав же мені Господь супутничка!

Не Господь, а Василь. Що навпроти й живе. Зранку гукнув через паркан:

— Андрійовичу, ви збирались на річку! Прихопіть Петровича. Чоловік, скільки живе, на човні не плавав.— Поруч з Василем блищала тепер уже знайома лисина.

Мені страх не хотілося брати когось із собою на той човен, та відмовити не міг: човен же Василів.

— Ви й справді на човні ніколи не плавали?

— Плавав, тільки на шлюпці. А на човні не пробував.

— Тоді сідайте обережно попереду і, головне,— не хапайтесь за борти, коли човен хитається. Бо перекинемось... Сіли?

— Еге.— Лисина блищала, як дзеркальце.

— То попливли.

Попливли! Я не встиг і десяток разів махнути веслом, як він простягнув руку до рогозини, що витикалася з води. Човен гойднувся, Петрович одразу ж учепився в борт, човен став цапки, і я шубовснув у воду. Дістав дна чи не дістав — не пам'ятаю, але пірнув так, що тільки бриль загойдався на хвилях.

Добре ж, що хоч сонце пригріває по-літньому!..

— І давно ви отак пасетесь? — питаю Петровича.

— З дитинства. З тридцять третього року. Ви ж моїх літ, то мусите пам'ятати той голод.

Пам'ятаю. Тягав опухлі ноги, наче колоди.

— А мене трава тільки й спасала. Якої трави я тільки не перепробував! І варив, і сиру жував. Мати померла, сестра старша померла, а я вцілів...

— А батько?

— Батька убив ще в тридцятому році дядько Тодось. Його найближчий товариш. Разом були на війні, в одному окопі гибіли, з одного казанка фронтову юшку сьорбали. Тато мій, коли повернувся з війни, осів у селі, а дядько Тодось записався в комуністи та й подавсь до району: на людей наганом помахувати. З'явився і в нашім селі, вчепився у тата: "Пишись до артілі!" Бо на мого тата весь наш куток оглядався: "Як Петренко запишеться, то підемо й ми". А в тата й воли, і коняка, і плуг, і сівалка: йому та артіль як болячка на боці. Умовляв-умовляв дядько Тодось, навіть тюрмою погрожував, а одного вечора покликав на розмову, вивів за село та в потилицю татові й вистрелив...

Поховали ми тата...

Ну, а тоді голодовка. Першою вмерла Тетяна, старша сестра. У нас іще вистачило сил покласти її на візок та одвезти на кладовище до тата. Пам'ятаю: мати й сльози не зронила, тільки губи до крові покусала. "Мамо,— просив,— не гризіть губи!" А вона гризе та й гризе...

Ну, поховали Тетяну, а вслід за нею злягла і мати. Все просила води, напитися ніяк не могла. Лежить, сухенька, маленька, де й вода та

дівається, і все просить: "Посидь коло мене!.. Посидь!.." Я й сидів скільки міг. Бо затіяв копати могилу.

Могилу, еге ж. На городі, під вишнею. Поки сили були, щоб не лишити матір непохованою. Широку могилу копав: на матір і на себе. Матір сюди положу та й сам поруч ляжу. Копну й перепочину... Копну й перепочину... "Господи, зроби так, щоб мати ще пожила трохи на світі! Доки оцю яму закінчу..."

Аж якось мати підкликала до себе. Взяла за руку й каже:

— Синку, слухай сюди, що я надумалась. Мені все одно помирати, то ти мене вбий. Оно і сокира. Не бійся, мені не буде боляче. Убий та й їж потихеньку. В отому горнятку вари, що я кашу варила. Може ж, хоч ти виживеш...

Зараз я так думаю, що мати тоді втратила глузд. А тоді мене як обварило у грудях — вискочив з хати, упав на траву і вию — землю гризу...

А сокиру того ж дня втопив у ставку...

Докопав-таки яму, як не важко було. Намостив соломи — мамі й собі. Дві подушки у голови, ряднину велику на двох — нічого не жалко було, нікому лишати. І тільки скінчив яму ту облаштовувати, як і мама померла. Ховав — по дошці спускав, бо не втримав би. Висадив на дошку —мама донизу ногами й поїхала. А я її за руки притримував, щоб не звалилася. Поклав на солому, підбив подушку під голову, вкрив рядниною, під боки підтикав. Потім ледь вибрався з ями. Коли б не дошка — так і лишився б поряд з матір'ю...

Поховав ото матір, а сам іще дихаю. Пасусь на траві, а вночі, коли всі поснуть, прокрадусь до верби — та до дупла.

Верба в кінці сусідового городу росла, в діда Омелька. Старезна, а дупло таке, що людина сховається запросто. То дід Омель— ко в те дупло й заховав качани кукурудзяні. Ними й жив. Вночі візьме качан, облущить та на жорнах потихеньку змеле. Разом із кукурудзою. Та кору дубову, щоб більше наїдку було. Ви бачили коли-небудь жорна, Андрійовичу?.. Я б ті жорна, коли б знайшов, отой камінь важенний спрацьований, у золото найвищої проби оправив би та на стіні у головному музеї й повісив би. Щоб нічого більше не висіло — тільки темні жорна на білій стіні. Та ще, може, лампада, як під образом Божим. Скільком вони, оті жорна, життя врятували!

Ідіть, люди, молітеся...

Аякже...

Упіймав мене дід якось серед ночі. З качаном у руці. Бив уже, бив. І по голові, й по спині, й по ребрах — тільки тріщало. Я ж за єдине боявся: що качан з руки випущу. Вчепився в качана. Убий, а не вирвеш.

Бив мене дід, бив та ще й пригрозив на прощання: "Ще раз зловлю — голову геть відкручу!" І одкрутив би, я ж йому життя з кожним качаном укорочував...

І не лишилось мені нічого іншого, як тікати з села. Од вірної смерті.

Подався на залізницю, щоб добратися до якогось великого міста. Чутка була, що в містах хліба навалом. Добрався, надибав порожній вагон та до нього й заліз. І коли б той вагон хоч тиждень постояв на місці, викинули б мене, мертвого, мов тріску. А так проснувся, чую — стукоче. Їду. А куди їду, не знаю...

Отак і заїхав я аж у Росію. І то мені підвезло, що не виявили та по дорозі не викинули. Обіч всіх залізниць, що вели з України, шпалами мертві люди лежали.

Одного не можу пойняти. Ну, Сталін, ну, мстив Україні, а решта? Скільки ж це треба було нечистого люду підняти, щоб голод такий влаштувать! Які матері їх родили — своїх душити?

І підібрали мене там не люди порядні, а вурки. Погодували тиждень, на ноги поставили, а тоді й повели на "дєло", а по— простому — красти. Тільки я — ну ніяк — красти не міг! Штовхають мене вуркагани під боки, показують, де погано лежить,— підбігай і хапай, а в мене руки-ноги мов дерев'яні зробились. Не можу вкрасти — хоч ти мене вбий!

Ну, вони мені, назад повернувшись, боки й натовкли. Так пом'яли, що лежав — кров'ю одхаркував.

Очухався, звівся, знову на базар повели. І знову я нічого вкрасти не міг.

Так би, мабуть, і затовкли б мене до смерті, коли б не міліція. Влаштували облаву, перехапали усіх до одного, вошивих, обідраних,— та в дитбудинок.

Там мене й записали: не Петренком — Петровим; і не українцем — "русским". Отак руським я до сімдесяти літ землю й топтав. Женився на руській, дітей народив русаками, як і матір рідну по— людському називати — забув. Не "мати", а "мать". Мать-перемать. Матюкалися ж у тому краю по-чорному. Дитя ще й на ноги не стане, а вже пре матюком. Одбери у них мат — поніміють...

Отак і жив приймаком, що спить при порозі та каже котові: "Посунься!"

— А тоді додому потягло?

— Потягло, Андрійовичу. Та й нічого мене уже там не тримало. Жінка померла, діти розлетілися, лишився — як палець. То не витримав, спродав, що було, та додому й майнув.

— А як же мова? Важко було освоювать заново?

— Важко? Та вона в мені всі оці роки дрімала! Як ступив на рідну землю, як хлюпонуло в душу — одразу прокинулась.

* * *

— Андрійовичу! Андрійовичу! — Ми вже попрощалися.— А заждіть... Не підкажете, до кого звернутися: переписатися в українця? То до кого звернутися?